

Recenzje – Polemiki

MAREK KŁODZIŃSKI

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
Warszawa

Jolanta Kondratowicz-Pozorska:
EKONOMICZNO-ORGANIZACYJNE DETERMINANTY
KONKURENCYJNOŚCI EKOLOGICZNYCH GOSPODARSTW
ROLNYCH W POLSCE

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Szczecin 2013, s. 420.

Na wstępie należy zaznaczyć, że wśród krajowych publikacji niewiele jest opracowań na temat rynkowego ujęcia rolnictwa ekologicznego (Nachtman i Żekało, 1998), (Łuczka-Bakuła, 2007), nie ma tak kompleksowego opracowania jak napisana przez autorkę książka. Większość badaczy rzeczonych zagadnień skupia się na kwestiach polityki rolnej, instrumentów CAP i roli państwa we wspieraniu rolnictwa ekologicznego, najczęściej pomijając rynkowe uwarunkowania jego rozwoju (Michna, 2015; Górny, 1993; Jasiński, Michalska i Śpiewak, 2013; Kondraszuk i Ziętara, 1995). Tymczasem trwałość tego kierunku rolnictwa, utrzymanie obserwowanej obecnie dynamiki rozwojowej w równej (jeśli nie w zasadniczej mierze) zależności będzie od rynkowych decyzji konsumentów produktów ekologicznych gospodarstw. Rynek nabiera tym większego znaczenia, im mniej środków budżetowych płynie do gospodarstw ekologicznych, a tych w przyszłym okresie programowania funduszy strukturalnych może być znacznie mniej, do czego należy się przygotować. Stąd też rozpoznanie warunków konkurencyjności gospodarstw ekologicznych staje się kluczową kwestią w kontekście utrzymania trendu wzrostowego zainteresowania producentów ekologicznych surowców rolnych i ich przetwórców, by osiągnąć „masę krytyczną” rozwoju rolnictwa ekologicznego, by wyjść z kręgu negatywnych zależności rynkowych, takich jak:

– niewielkie zainteresowanie konsumentów,

- małe zainteresowanie producentów (przy osłabieniu bodźców ze strony polityki rolnej państwa w postaci dopłat),
- ograniczona baza surowcowa (a zatem ograniczone możliwości standaryzacji produkcji),
- ograniczone przetwórstwo,
- brak możliwości wykorzystania ekonomiki skali skutkujący relatywnie wysokimi kosztami produkcji,
- ograniczony asortyment produktów finalnych i ich relatywnie wysokie ceny.

Na szczególne uznanie zasługuje w monografii wnikliwa analiza orientacji marketingowej i jej roli w funkcjonowaniu ekologicznych gospodarstw rolnych. Należy tu nadmienić, że kierowane w ramach programów rolno-środowiskowych do polskiego rolnictwa ekologicznego wsparcie finansowe nie wymusza na producentach w zasadzie żadnej orientacji – ani produkcyjnej, ani tym bardziej marketingowej, nie jest bowiem uzależnione ani od wielkości produkcji, ani od sprzedaży wytworzonych produktów (towarowości produkcji). Mimo tego, jak wynika z badań autorki, analizowane podmioty już od dawna zdają sobie sprawę ze znaczenia i korzyści realizacji orientacji marketingowej na współczesnym rynku rolnym, a świadomość tej użyteczności rośnie.

Bardzo wartościowe w monografii jest usystematyzowanie wiedzy na temat czynników konkurencyjności gospodarstw ekologicznych, propozycje definicji w tym zakresie, czy też ogólne umiejętności i przemyślane odniesienie współczesnej wiedzy z zakresu marketingu do warunków funkcjonowania na rynku ekologicznego gospodarstwa rolnego i analizy podejmowanych działań marketingowych.

Wśród walorów opracowania należy wskazać na bogaty materiał badawczy i szeroki zakres analizy – badaniami objęto w latach 2006-2011 zarówno producentów (próba reprezentatywna), jak i konsumentów (szkoda, że autorka nie opisała tu procedury doboru respondentów), konfrontując działania marketingowe podejmowane przez tych pierwszych z opiniami tych ostatnich o efektach tychże działań. Z kolei, przyjęte dwa okresy badawcze pozwoliły uchwycić zmiany, jakie zaszły w różnych sferach funkcjonowania gospodarstw ekologicznych po objęciu polskiego rolnictwa wspólną polityką rolną (interesujące są np. zmiany w motywacjach rolników ekologicznych – s. 240, 263). Pewien niedosyt w odniesieniu do części empirycznej opracowania budzi brak analizy porównawczej z gospodarstwami konwencjonalnymi, z którymi to przede wszystkim, jak wielokrotnie podkreśla autorka, konkurują gospodarstwa ekologiczne. Rozumiem jednak, że taka analiza znacznie powiększyłaby rozmiary i tak już pokaźne opracowania.

Oprócz podkreślenia pozytywnych stron monografii, zadaniem recenzenta jest także znalezienie pewnych niedociągnięć, np. hipoteza nr 1 (s. 11), która brzmi: „identyfikacja efektów ekonomiczno-organizacyjnych uwarunkowań rozwojowych mających wpływ na konkurencyjność rolnictwa ekologicznego w Polsce wymaga wykonania reprezentacyjnych badań ekologicznych gospodarstw rolnych jako podmiotów rynkowych w co najmniej dwóch okresach badawczych” – nie jest hipotezą badawczą, ale wskazaniem na użytą w pracy procedurę/sekwencję badania lub – jak

napięła na s. 356 sama autorka – założeniem. W proponowanym brzmieniu nie jest możliwa jej weryfikacja. Poważne zastrzeżenia budzi także hipoteza nr 4. Autorka używa tam dość enigmatycznych sformułowań, które wprawdzie w dalszym prowadzonych rozważaniach próbuje wyjaśnić (m.in. na s. 184), ale jest to mało przekonujące. Owe sformułowania to: „społeczno-etyczna orientacja rynkowa” oraz „pełna realizacja stawianych im (tj. ekologicznym gospodarstwom rolnym) celów. Co to znaczy „pełna realizacja” i jakich konkretnie celów, tego autorka nie precyzuje, przynajmniej w tym miejscu (w kolejnych rozdziałach można znaleźć enumerację celów rolnictwa ekologicznego, ale czy o te akurat chodzi?).

Moje zastrzeżenie budzi też spojrzenie na rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce i ocena jego znaczenia, bazujące na danych statystycznych dotyczących wzrostu liczby i powierzchni gospodarstw ekologicznych, abstrahując od ich towarowości (ten istotny aspekt został też pominięty w badaniach empirycznych). Wątpliwości budzi skupienie się w rozdziale I na „szlachetnych” motywach przechodzenia na metody ekologiczne produkcji (ochrona środowiska, jakość żywności), bez wzmianki o motywach merkantylnych (dopłaty). Stąd wniosek o bardzo intensywnym rozwoju rolnictwa ekologicznego (s. 76), ale czy aby na pewno uprawniony w kontekście obserwowanych tendencji na rynku krajowych produktów ekologicznych, gdzie boomu jakoś nie widać, o czym zresztą jest później mowa na s. 161. Takiego rozwoju nie potwierdza także relatywnie niewielka i od kilku lat dość stabilna liczba przetwórci ekologicznych.

Opracowanie zyskałoby na wartości, gdyby analizy i podejście naukowe autorki do badanej problematyki oczyścić z nazbyt entuzjastycznego podejścia do kwestii rolnictwa ekologicznego i jego „szczególnej roli w gospodarce i środowisku”, traktując ten kierunek produkcji, jak każdy inny, z rynkowego/ekonomicznego punktu widzenia. Być może takie mniej emocjonalne, a bardziej racjonalne podejście wymagałoby innego ujęcia czynnika środowiskowego jako jednej z determinant pozycji konkurencyjnej gospodarstwa ekologicznego (s. 113). W takie, nazwijmy to „ideologiczne” podejście wpisują się wnioski nie poparte odniesieniami do literatury czy badań własnych, jak np. na s. 115 cyt.: „Produkty ekologiczne są uznawane przez Polaków (i nie tylko) za dobra o wysokiej jakości i niekwestionowanych walorach zdrowotnych” – moim zdaniem nie przez wszystkich; s. 191 cyt.: „... produkt ekologiczny szybko znajduje nabywców”; s. 214 cyt.: „Rolnik prowadzący gospodarstwo ekologiczne (...) musi być z jednej strony – pasjonatem ekologicznego trybu życia...”. Na stronach 176-177 zawarto wiele stwierdzeń o wyższości rolnictwa ekologicznego nad konwencjonalnym, bez odwołań do literatury i wyników badań w tym zakresie. Nie dowiemy się zatem np., o ile niższe są koszty utrzymania gospodarstw rodzinnych, czy też o ile lat wydłuża się życie z racji tego, że „... wspieranie rolnictwa ekologicznego daje wymierne korzyści w skali mikro-, jak i mezoekonomicznej” (s. 177). Podobne stwierdzenia można znaleźć wśród wniosków i rekomendacji na stronach: 348-349, 357-359. Byłbym daleki od określenia, że są to nieuprawnione stwierdzenia, na które niestety trudno znaleźć niezaprzeczone dowody. Są to raczej poglądy części badaczy tej problematyki i innych, ale i dużej części

społeczeństwa zaniepokojonej stanem środowiska i tym, czym odżywiamy się na co dzień (Zegar, 2012), (Runowski, 2004).

W opracowaniu nazbyt duży jest udział podręcznikowej wiedzy w charakterze wstępu do prowadzonych rozważań, co utrudnia percepcję całości tekstu. Zbędne jest szerokie omówienie w rozdziale 2 podstawowych zagadnień dotyczących marketingu, agrobiznesu, w pewnej mierze także konkurencji. Zastosowana przez autorkę forma prowadzenia wywodu, polegająca na zarysowaniu szerokiego tła do niemal każdego poruszanego aspektu badanej problematyki, świadczy wprawdzie o szerokiej i ugruntowanej wiedzy naukowej autorki, ale powoduje, że wątek rolnictwa ekologicznego „ginie” z oczu czytelnika. Mniejsza objętość pracy, nawet o 1/3, uczyniłaby ją znacznie bardziej przejrzystą i wręcz podniosła wartość merytoryczną.

Moje uwagi krytyczne w niczym nie umniejszają dużej wartości poznawczej monografii, która jest niewątpliwie pierwszą w literaturze krajowej tak wszechstronną analizą rolnictwa ekologicznego i zachodzących w nim procesów kształtujących ich pozycję na rynku.

Należy też podkreślić, że przy braku w literaturze polskiej podobnych opracowań, autorce udało się stworzyć interesującą metodykę badań. Podjęty temat był z pewnością dużym wyzwaniem intelektualnym, któremu udało się autorce sprostać przy stosunkowo niewielkiej liczbie potknięć, o których wspominałem w swej recenzji. Opracowanie należy uznać za dojrzały produkt dociekań naukowych autorki, wnoszący nowe elementy do paradygmatu ekonomii ekologicznej. O ile rolnictwo industrialne opiera się na paradygmacie ekonomii klasycznej, to rolnictwo zrównoważone opiera się na paradygmacie ekonomii ekologicznej (Zegar, 2012). Nie ulega wątpliwości, że rysują się nowe horyzonty dla jakości produktów żywnościowych. Kraje szczególnie bogate mają za sobą etap ilościowego zaspokajania potrzeb i kreują popyt na żywność zdrową. Otwierają się niewątpliwie nowe perspektywy dla rolnictwa ekologicznego. Wymaga to jednak nie tylko nowego systemu produkcji, ale i dystrybucji, wprowadzania nowych standardów produktów itp. Recenzowane opracowanie wnosi pewien wkład zarówno teoretyczny do nauki, jak i do praktyki społeczno-gospodarczej. Stanowi (jak zaznaczył recenzent prof. Stanisław Urban) cenny dokument zmian zachodzących w polskim rolnictwie ekologicznym. Zawiera wiele cennych uwag i propozycji dotyczących handlu produktami ekologicznymi, marketingu i postaw konsumentów. Ze względu na dużą przestrzeń uwarunkowań, zarówno przyrodniczych, ekonomicznych i technologicznych, praca nad książką była szczególnie trudna, gdyż wymagała także interdyscyplinarnego podejścia do tematu badań. Mimo tych trudności autorce udało się stworzyć oryginalną rozprawę naukową, przydatną do kształtowania polityki w stosunku do rolnictwa ekologicznego.

Literatura:

- Górny, M. (1993). Ekorozwój i rolnictwo ekologiczne. W: U. Sołtysiak (red.), *Rolnictwo ekologiczne od teorii do praktyki* (s. 83-87). Warszawa: Stowarzyszenie Ekoland.
- Jasiński, J., Michalska, S., Śpiewak, R. (1995). *Rolnictwo ekologiczne czynnikiem rozwoju lokalnego*. IRWiR PAN, MRiRW.
- Kondraszuk, T., Zięta, W. (1995). Ekonomia i organizacja gospodarstwa ekologicznego. W: U. Sołtysiak (red.), *Rolnictwo ekologiczne od producenta do konsumenta* (s. 224-256). Warszawa: Stowarzyszenie Ekoland.
- Łuczka-Bakula, W. (2007). *Rynek żywności ekologicznej*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Michna, W. (1998). *Program proekologicznego rozwoju wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do 2015 r.* Warszawa: IERiGŻ.
- Nachtman, G., Żekało, M. (2009). *Wyniki ekonomiczne wybranych ekologicznych produktów rolniczych w latach 2005-2008*. Program Wieloletni 2005-2009, nr 141. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Runowski, H. (2004). Gospodarstwa ekologiczne w zrównoważonym rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. *Więś i Rolnictwo* nr 3, s. 24-37.
- Zegar, J. (2012). *Współczesne wyzwania rolnictwa*. Warszawa: PWN.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 30.08.2016.